

Zahrádkaření v předivu města

V ZAHRAĐKÁCH ZA MOSTEM SE LESKNOU RYČE.
JARO!
(IVAN BLATNÝ)

Příběh o historii městského zahrádkaření v zahrádkových osadách můžeme začít hluboko v 19. století.⁶⁶ S postupujícím rozmachem průmyslu a rozvojem průmyslových měst a postupným ustavením nové, moderní průmyslové společnosti v nich se objevuje i městské zahrádkaření v podobě, v jaké ho známe dnes. Ve velkých evropských průmyslových městech, zejména v dnešním Německu, Anglii, ale také Francii, začaly vznikat zahrádky a zahrádkové osady, které se s růstem měst a rozvojem průmyslu záhy rozšířily po celé Evropě. Městské zahrádky měly od svého počátku plnit – alespoň podle jejich propagátorů – přinejmenším dvojí účel, a je tedy možné rozlišit přinejmenším dva základní kořeny městského zahrádkaření. V německém a německojazyčném prostoru byly zahrádky vnímány jako prostor zdravé fyzické aktivity, a to z počátku zejména pro děti,⁶⁷ zatímco ve Francii na ně bylo pohlíženo spíše jako na prostředek k zajištění a zpestření obživy pro městskou chudinu a dělnickou třídu.⁶⁸ V každém případě však zahrádky vznikly a hlavně se v průběhu druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století ustavily v přímé odezvě na proměnu města a městského života pod vlivem průmyslu. Jsou tedy s městem, a to městem moderním a evropským, bytostně spjaty.

Ať už převládá důraz na obživu, nebo starost o zdraví a rekreaci (zejména) prudce se rozrůstající dělnické třídy, zahrádkaření se rychle rozšířilo po celém kontinentu. Po prvním nadechnutí spojeném s rozvojem průmyslu v 19. století zažilo městské zahrádkaření velký rozmach během první světové války. I díky tomu se pevně usadilo v moderním městě, ať již jako praxe, nebo idea o možném lepším městském životě. Rozmach zahrádkaření a jeho spojení s rozvojem moderního města dokládá už jen pouhý přehled zakládání jednotlivých národních zahrádkářských svazů, a to již před válkou, např. v roce 1896 v Belgii a Francii, 1908 v Dánsku, ale hlavně po ní. V meziválečném období vzniká zahrádkářský svaz například ve Švédsku (1921), ve Švýcarsku (1925), v Norsku (1927), v Lucembursku (1928), ve Velké Británii, ale třeba také

⁶⁶ Příběh zahrádkaření, jak jej vyprávím v této části, částečně vychází z již publikovaných přehledů historie zahrádkaření, viz např. Gibas a kol., *Zahrádkové osady*; Gibas, Pauknerová, a Čížek, „Oáza klidu nebo ráj golfistů? Zahrádkáři a postsocialistická transformace (nejen) v Praze“.

⁶⁷ K historii německého zahrádkaření viz např. Leppert, *Paradies mit Laube.*, ke vztahu německého zahrádkaření a chudoby konkrétně viz Drescher, „The German allotment gardens – a model for poverty alleviation and food security in Southern African Cities“.

⁶⁸ Jde spíše o důraz než přísné rozdělení. K historii francouzského zahrádkaření viz Delwiche, *Du potager de survie au jardin solidaire*.

Město a předitivo života

V nejobecnější rovině vychází moje pojetí města jako předitiva z přístupů inspirovaných tzv. novým materialismem, transdisciplinární onto-epistemologickou pozicí, jež odmítá pojetí hmoty jako pasivní a věcí jako netečných objektů. Nový materialismus pohlíží na hmotný svět jako na neustále utvářený a v procesu přeměny, což je dáno samou podstatou hmoty a světa, plných energie a překypujících životem.¹ Svět, a tedy ani město, není z tohoto úhlu pohledu možné vnímat jako sestávající z jednotlivých, předem daných entit fungujících jako stavební bloky, protože tyto entity, ať již jde o věci, či živé bytosti, se neustále utváří a mění, a teprve v rámci tohoto procesu utváření se stávají tím, čím jsou.² Jak podotýká proslulý britský antropolog Tim Ingold, nejde o to, že by kupříkladu „každý organismus byl zapletený ve vztazích [s dalšími organismy či objekty]. Spíše je každý organismus – a vskutku každá věc – sám o sobě takovýmto zapletením, pletivem uzlů [vztahů]. Jednotlivá vlákna, jak se zaplétají s dalšími vlákny v další svazky a uzly, utvářejí pletivo či síťovinu“, která tvoří svět.³ Město, jeho obyvatelé a jednotliviny, jež v něm nacházíme, tak nepředstavují zhmotněnou strukturu vztahů, ale jsou okamžitým výsledkem procesu utváření, zauzlením vztahů, jehož prostřednictvím se vynořuje vše, co je, a to právě tak, jak to je. Porozumět způsobům, jak město povstává,

a problémům, jimž čelí, vyžaduje sledovat ono proplétání živé hmoty, jež dává prostřednictvím procesů slučování a oddělování, srážení a rozptylování věcem na nejrůznějších měřítkových úrovních vznikat i zanikat.⁴

Tento pohled, či lépe onto-epistemologické nastavení, vede ke zdůrazňování neukončenosti, různorodosti a zásadní role praktik a vztahů jako podstaty toho, co studujeme, včetně společenských či společensko-přírodních fenoménů, jako je právě třeba město. V rámci urbánních studií se výše zmíněný pohled často propisuje do pojetí města jako asambláže.⁵ Asambláž pak pojmově slouží jako prostředek ke zdůraznění „nejednoznačnosti, vynořování se, stávání se, procesualnosti, turbulentnosti a propojení společenské a materiální roviny“ města.⁶ Asambláž je často obecně chápána jako uspořádání vztahů, které je v čase neukončené a zároveň nejednoznačné a různorodé, neustále se proměňující. Promýšlení města jako asambláže umožňuje přesouvat pozornost na problematiku vztahů mezi jednotlivostmi i celkem města, a přitom neodsouvat do pozadí moc a vliv, jež jak město jako celek, tak i jeho součásti mají vůči sobě navzájem. Asambláž chápána jako uspořádání by však mohla vést k upozadění právě oné roviny města jako neustálého procesu přeměny a utváření, jako nikdy nekončícího uspořádávání, kdy vznikají, usazují se a opět

se rozplývají propletence vztahů,⁷ kde hmota získává svou formu a tvar právě ve vztahu / ve vztazích s dalšími propletenci v rámci širší „síťoviny, pletiva“ – o kterém v této kapitole i knize jako celku uvažuji jako o předivě života.

Zahrádkaření, jak v malém – ve smyslu konkrétních v čase se odehrávajících praktik práce a péče na konkrétní zahrádce –, tak i ve velkém – ve smyslu hnutí prosazovaného v průběhu času v proměňujícím se městě a do tohoto města se hmotně propisujícího v konkrétních formách městské přírody –, umožňuje

zvýznamnit a prozkoumat právě onen proces utváření města jakožto uspořádávání. Město i prostory v něm, to, jak město vzniká, vypadá a co se v něm děje, se z prostředí zahrádek a zahrádkaření ukazuje jako pomíjivé, přelétavé, neukončené a nejednoznačné, jako povstávající a neustále uspořádávané prostřednictvím vznikajících, usazujících se a opět se rozplývajících vztahů materializovaných v zhmotněných, trvajících a zanikajících propletencích bytostí, věcí a dějů, jež se navzájem ovlivňují, a tím i spoluutvářejí.

-
- 1 Bennett, *Vibrant Matter*.
 - 2 Antczak a Beaudry, „Assemblages of Practice. A Conceptual Framework for Exploring Human–Thing Relations in Archaeology“.
 - 3 Ingold, „Bindings against Boundaries“, s. 1806.
 - 4 Tim Ingold pro vyjádření tohoto procesu používá pojem „meshwork“, který by se dal přeložit právě jako síťovina, pletivo nebo i tkanivo, a staví jej do protikladu k pojmu síť (rozvíjené v rámci teorie síť-aktér / Actor Network Theory), ale i k pojmu krajina (jako nedostatečnému pro zachycení podstaty toho, jak z matérie povstává to, s čím se ve světě setkáváme).
 - 5 Anderson a McFarlane, „Assemblage and geography“; Dovey, „Place as Assemblage“.
 - 6 McFarlane, „The City as Assemblage“.
 - 7 Moje pojetí města je stejně jako pojetí asambláže inspirováno i myšlením Deleuze a Guattariho *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, konkrétně představou (re)teritorializace a (de)teritorializace jako aktů uspořádávání (prostoru) prostřednictvím dění. Viz představení a diskusi v Gibas, „Between Roots and Rhizomes“.

Foto: autor, 2017.

Stejně jako v zahraničí i u nás existuje celá plejáda způsobů městského zahrádkaření. Najdeme komunitní zahrady (na obrázku pohled do komunitní zahrady Kuchyňka v Praze-Libni) i snahy zkrášlovat prostor měst prostřednictvím pěstování květin v prolukách u domů nebo u pat městských stromů. Občas se objeví i partyzánské zahrádkaření. Nejběžnější a nejpopulárnější jsou však zahrádkové osady, se kterými se nesetkáme pouze ve velkých městech jako Praha a Brno, ale i v menších městech a obcích napříč celou republikou (viz obrázky v této kapitole).

86 87

ve Finsku (obojí 1930). V téže době, v roce 1926, byla také založena Evropská liga zahrádkářů, která národní zahrádkářské svazy sdružuje dodnes.⁶⁹

Druhá světová válka v Evropě, podobně jako ta první, znamenala další rozmach zahrádkaření, a to zejména s ohledem na jeho ekonomický rozměr, kdy zahrádky pomáhaly zmírnit mnohdy drastické dopady nedostatečného zásobování obyvatel měst. Na konci druhé světové války měl například Berlín více než 200 000 zahrádek⁷⁰ a ve Velké Británii bychom jich v té době našli kolem 1 750 000.⁷¹ Po válce, první i druhé, vždy ekonomická role zahrádek jako způsobu obživy poklesla a do popředí se dostala opět otázka rekreace a zdraví spojená s otázkou role a podoby přírody ve městě. A v druhé polovině 20. století, i s ohledem na hospodářský rozvoj a postupný úpadek průmyslu v západní a později i východní Evropě, se zahrádky staly spíše záležitostí

69 Viz oficiální internetové stránky Mezinárodního svazu rodinných zahrádek (Fédération Internationale des Jardins Familiaux) s profily některých národních svazů na adrese <http://jardins-familiaux.org> (navštíveno v říjnu 2024).

70 Drescher, „The German allotment gardens-a model for poverty alleviation and food security in Southern African Cities“.

71 King, „Brief History of Allotments in England“.

Foto: autor, 2022.

Z osady na Kraví Hoře v Brně.

rekreace nebo také alternativního, ekologického životního stylu s důrazem na udržitelnost a třeba i komunitní rozměr městského zahrádkářství.⁷²

To nicméně neznamená, že by zahrádky nehrály důležitou roli při pěstování potravin, a to jak při ekonomických krizích – jak ukázala například ta v roce 2008 –, tak i v obdobích zdánlivého dostatku. Jak jsme viděli v kapitole Zahrádky ve stínu politiky, jsou zahrádky prostory hybridní, kde se mísí řada funkcí, rolí a účelů – jde o prostory produkce i rekreace, otázkou je pouze to, která z rolí je v dané historické, politické a ekonomické situaci zdůrazněna, aniž by nutně musela potlačit ty ostatní.

Jako osobitá odpověď na problémy spojené s růstem průmyslových měst byly zároveň zahrádky již od svého vzniku spjaty s politikou v širším slova smyslu. Zejména v západní Evropě byly zahrádkové osady zakládány často

Vstup do zahrádkové osady Konvalinkový vrch v Ústí nad Labem. Na bráně visí oznámení o úmrtí jednoho ze zahrádkářů.

Foto: autor, 2023.

Foto: autor, 2018.

Zahrádkářská estetika v osadě
v Chomutově.

s pomocí či podporou státních nebo církevních institucí. Pro ně, krom okamžitých funkcí obživy či podpory zdraví, představovaly zahrádky také způsob, jak zejména rychle rostoucí a politicky se rozvíjející dělnictvo a nižší střední třídu (např. státních zaměstnanců) připoutat k půdě a jejím prostřednictvím jim poskytnout způsob aktivního trávení volného času. Například ve Spojeném království se o zahrádkách přemýšlelo i jako o způsobu, jak prostřednictvím „smysluplného trávení volného času“ mělo mimo jiné dojít také k určitému mravnímu povznesení nižších tříd a vymýcení nevhodných návyků chudých, „obyčejných obyvatel průmyslových měst, kteří byli vnímáni jako nevzdělaní, nedostatečně kvalifikovaní a v nevyhovujícím bydlení. Dělník-zahrádkář si měl vypěstovat starostlivost o domácí život a úctu k majetku, což mělo [ve svém důsledku] vést ke společenskému souladu, a tedy i politickému uklidnění“ mnohde bouřlivé politické a třídní situace.⁷³ Umravnění nižších tříd je možné – přinejmenším s ohledem na britský případ – vnímat jako třetí z kořenů zahrádkářství, právě spolu s důrazem na obživu a zdraví či rekreaci.⁷⁴

Zahrádky dobré a krásné

V českých zemích se zahrádkové osady začaly objevovat zhruba na přelomu 19. a 20. století, a to především ve městech s převahou německy mluvícího

⁷³ Constantine, „Amateur gardening and popular recreation in the 19th and 20th centuries“, s. 390.

⁷⁴ V otázce umravnění dělnictva představovalo zahrádkářství pouze jeden, ovšem velmi efektivní nástroj. Obdobně se objevovaly úvahy o kutilství nebo třeba roli parků, kam mělo dělnictvo chodit na procházky, místo trávení času dělníckými sporty jako box či fotbal nebo pitím alkoholu v hospodách. Zahrádkářství bylo považováno za efektivní nástroj i proto, že jde o aktivní trávení volného času, mravně spojené s prací. Podobné úvahy je možné zaslechnout i později, u nás také v období socialismu (viz dále v této kapitole).

Foto: autor, 2018.

Jedna z okrasných zahrádek v osadě ve Dvoře Králové nad Labem.

obyvatelstva, jako byl Most, Aš nebo Cheb.⁷⁵ Bylo tomu proto, že inspirací pro městské zahrádkaření v českých zemích bylo německé, tzv. šreberovské zahrádkářské hnutí. Dělnické zahrádky se tak již nejpozději v devadesátých letech 19. století objevily v Praze (např. u továrny Ringhoffer na Smíchově) a kolem roku 1907 vznikly první Šreberovy zahrádky v Brně.⁷⁶

(VINĚTA)

K většímu rozmachu zahrádkářství došlo stejně jako jinde v Evropě během první světové války kvůli nedostatku potravin. V Praze například vznikaly zahrádky v prolukách mezi domy nebo třeba i uprostřed tehdejší Libeňské ulice.⁷⁷ V roce 1917 byl v Praze ustaven Svaz českých spolků pro zřizování a udržování rodinných a dělnických zahrádek a chov drobného zvířectva, jehož cílem bylo „napomáhati [...] při zřizování a udržování rodinných a dělnických zahrádek, pěstování zeleniny, květin, ovocného i okrasného stromoví a podporovati chov drobného zvířectva a přispívati tak k hospodářskému a duševnímu blahobytu svého členstva“.⁷⁸ Zahrádkaření v českých zemích, silně inspirované německým zahrádkářským hnutím a zároveň

-
- 75 Je možné, že nejstarší zahrádková osada na území dnešní České republiky vznikla ve Varnsdorfu, tehdy převážně německém městě (z osobní komunikace s Petrem Daňkem).
- 76 Ty dnes v Brně připomíná už jen místní název parku Schreberovy zahrádky, který se rozkládá na místě bývalé kolonie.
- 77 Dobový přehled historického vývoje viz Pletánek, *Zahrádkové kolonie v cizině a u nás*; stručný úvod viz Gibas, Pauknerová, a Čížek, „Oáza klidu nebo ráj golfistů? Zahrádkáři a postsocialistická transformace (nejen) v Praze“, důkladněji pak v Gibas a kol., *Zahrádkové osady*.
- 78 Citováno ze stanov spolku uložených Archivu v hl. m. Prahy (Ústřední svaz zakládání kolonií rodinných zahrádek, 1916).